

Asia: VN/26964/2022

Lausuntopyyntö työryhmämietinnöstä: Avioliittoon pakottamisen rangaistavuuden selkeyttäminen

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

HEUNIn lausunto Oikeusministeriön työryhmän mietinnöstä ”Avioliittoon pakottamisen rangaistavuuden selkeyttäminen”

HEUNI kiittää mahdollisuudesta lausua asiassa.

Tausta

HEUNI on tutkinut pakkoavioliittoja useissa tutkimushankkeissa, joiden fokuksessa on ollut ihmiskauppa, pakko-, lapsi-, lume- ja muut hyväksikäyttöön tähtäävät avioliitot sekä lapsiin ja nuoriin kohdistuva ihmiskauppa ja hyväksikäyttö (esim. Viuhko ym. 2016; Kervinen & Ollus 2019; UNODC 2020; Lilja ym. 2020;). HEUNIn YK:n huumausaine- ja rikosasioiden toimistolle (UNODC 2020) tekemässä globaalissa raportissa havaitsimme, että pakkoavioliittoon tai muuhun hyväksikäyttöön tähtäävä avioliitto voi liittyä kaikkiin kolmeen ihmiskaupan elementtiin: keinoihin, tekotapaan ja tarkoitukseen. Avioliittoa on esimerkiksi käytetty keinona erehdyttää tai saattaa henkilö kohdemaahan, jotta hänet voitaisiin pakottaa prostituutioon, tai kodissa tai perheyrietyksessä tehtävään pakkotyöhön. Pahimmillaan pakkoavioliitto on yhdistelmä erilaista hyväksikäyttöä, kuten seksuaalista hyväksikäyttöä, ihmisarvoa loukkaavia olosuhteita ja/tai pakkotyötä, jonka seuraukset ovat uhreille erittäin vakavia. Vain harvat tapaukset tulevat edes globaalilla tasolla viranomaisten tietoon, ja vielä harvemmat tutkitaan ihmiskauppana ja johtavat tuomioihin.

HEUNilla on tällä hetkellä käynnissä pakkoavioliittoja käsittelevä EU:n oikeusalan, perusoikeuksien ja arvojen rahaston rahoittama EASY-hanke (“It is never easy to talk about this” – Increasing dialogue, awareness, and victim-centred support for victims of forced marriages, 2023–2025), jonka pitkän

aikavälin tavoitteena on edistää pakkoavioliiton uhrien tuen saantia ja vahvistaa pakkoavioliittoja ennaltaehkäiseviä toimia neljässä EU-maassa. Hankkeessa lisätään tietoisuutta pakkoavioliitoista ja edistetään ilmiöstä käytävää keskustelua. Hankkeen puitteissa tehty oikeudellinen analyysi pakkoavioliittojen sääntelystä Espanjassa, Saksassa, Suomessa ja Irlannissa julkaistiin vuoden 2024 alussa (Villacampa & Salat 2024; <https://heuni.fi/-/legal-approaches-to-forced-marriage#7b008c8a>).

Tekemämme kansallisen ja kansainvälisen tutkimuksen perusteella olemme tunnistanee lukuisia esimerkkejä erilaisista pakkoa ja hyväksikäyttöä sisältävistä avioliitoista, joista osa kohdistuu lapsiin ja osa aikuisiin. Yleisimmin pakkoavioliittojen uhrit ovat naisia ja kyse on pitkälti sukupuolittuneesta ilmiöstä. Myös miehet ja pojat voivat olla pakotettuja avioliittoon, ja joissain tapauksissa esimerkiksi osapuolten sukulaiset pakottavat molemmat puoliset liittoon. Pakottamisen ja hyväksikäytön muodot vaihtelevat. Vaihtelua esiintyy myös sen suhteen, liittykö pakko avioliittoa edeltäviin tapahtumiin, avioliiton solmimiseen ja/tai avioliiton aikaisiin tapahtumiin ja siinä esiintyvään hyväksikäyttöön ja/tai pakkoon pysyä avioliitossa.

Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän ja rikosuhripäivystyksen (RIKU) tunnistamien pakkoavioliittotapausten määrä on kasvanut merkittävästi viime vuosina. 20 prosenttia ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän asiakkaista oli vuoden 2023 tilastojen mukaan pakkoavioliiton uhreja. Tunnistetut tapaukset ovat todennäköisesti vain pieni osa kaikista tapauksista koska tutkimustemme mukaan uhrit ovat yleensä peloissaan, ja heidän on vaikea kertoa tilanteestaan ulkopuolisille ja hakea apua. Toisaalta viranomaisten tietoon tulleita tapauksia saatetaan poliisissa tutkia esimerkiksi lähisuhdeväkivaltana tai yksittäisten tekojen, kuten pahoinpitelyn, laittoman uhkauksen tai raiskauksen nimikkeillä.

Ihmiskauppalainsäädännön muuttaminen

Työryhmän mietinnön mukaisessa esityksessä ehdotetaan, että ihmiskauppaa koskevaan rikoslain 25 luvun 3 §:ään lisättäisiin teon tarkoituksiksi pakkoavioliittoon saattaminen. Esityksen mukaan pakkoavioliitolla tarkoitettaisiin ihmiskauppaa koskevassa säännöksessä ”avioliittoa tai avioliittoon rinnastettavaa liittoa, johon henkilö saatetaan tai jossa hän on ilman vapaaehtoisesti annettua ja aitoa suostumusta ja jonka solmimisen aikaansaamiseksi tai ylläpitämiseksi käytetään esimerkiksi henkeen, terveyteen tai seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen kohdistuvaa tai muuta painostusta tai uhkausta, henkilön liikkumis- tai toimintavapauden rajoittamista, passin tai muun keskeisen asiakirjan poisottamista tai muita vastaavia henkilön tahdonmuodostukseen vaikuttavia tai itsemääräämisoikeutta rajoittavia toimia taikka henkilön nuoresta iästä tai muusta ominaisuudesta tai olosuhteesta aiheutuvaa haavoittuvaa asemaa”.

HEUNI pitää ehdotettua muutosta tarkoituksenmukaisena ja tarpeellisena. Koska tiedetään, että ihmiskaupparikoksissa näyttökynnys on korkealla ja ylipäänsä vain pieni osa rikoksista etenee tuomioistuimeen asti, on tärkeää, että ihmiskauppalainsäädäntöä tarkennetaan siten, että pakkoavioliittoon saattaminen lisätään hyväksikäyttötarkoituksiksi. Tämä muotoilu tekee selväksi

sen, että pakkoavioliitto voi olla ihmiskaupparikoksen hyväksikäyttötarkoitus siinä missä esimerkiksi pakkotyö, eikä oikeuskäytännön puuttuessa tarvitsisi tehdä erikseen tulkintaa siitä, milloin ja missä tilanteissa pakkoavioliitto olisi ihmisarvoa loukkaava olosuhde. Lisäksi muutos on omiaan lisäämään esitutkintaviranomaisten tietoisuutta pakkoavioliitosta ihmiskaupan muotona, mikä edistää laajemminkin uhrien tunnistamista ja rikosvastuun toteutumista. Ihmiskaupan uhreilla on myös lain kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta (1294/2022) mukaisesti pääsy ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään, ja heillä on käytössään myös esimerkiksi oleskelulupavaihtoehtoja, joita muiden rikosten uhreilla ei välttämättä ole. Näin ollen lainmuutoksen voidaan katsoa selvästi edistävän pakkoavioliiton uhrien oikeuksien toteutumista.

HEUNIn mielestä on tärkeää, että pakkoavioliitto määritellään laajasti, kuten esityksessä on tehty, jolloin se kattaa sekä avioliiton solmimisvaiheen että tilanteen, jossa henkilöä estetään irtautumasta pakkoavioliitoksi muodostuneesta liitosta. HEUNIn tutkimuksissa on nostettu esiin, että pakkoavioliittoihiin ja niiden solmimiseen voi liittyä monenlaista pakottamista, painostamista ja eri muotoista ja asteista väkivaltaa ja vapauden ja toiminnan rajoittamista. Siksi on hyvä, että näitä eri keinoja ja tekotapoja käydään esityksessä läpi hyvin konkreettisella tavalla. Pakkoavioliitossa on usein kyse yksittäisten tekojen sijaan pidempiaikaisesta prosessista tai sarjasta tekoja, jossa henkilön tilanne voi myös vaihdella ajan saatossa.

Avioliittolain vuoden 2019 muutoksen myötä vain 18 vuotta täyttäneet voivat solmia avioliiton. Ihmiskauppasäännöksen lähtökohtana olisi, että alle 18-vuotias ei voi antaa suostumustaan avioliittoon. Työryhmän esityksen mukaan lasten osalta olisi kyse pakkoavioliitosta, ”jos tekijä esimerkiksi kuljettaisi tai houkuttelisi henkilön ulkomaille tai ottaisi alle 18-vuotiaan henkilön määräysvaltaansa säännöksessä tarkoitetulla tavalla saattaakseen tämän avioliittoon tai avioliittoon rinnastettavaan liittoon tai estääkseen alle 18-vuotiasta henkilöä irtautumasta tällaisesta liitosta”. Lasten osalta ihmiskaupan keinoja ei kuitenkaan tarvitse näyttää toteen eikä suostumuksella ole merkitystä. Toisaalta esityksessä mainitaan myös, että perusedellytyksenä sille, että menettelyä ei olisi arvioitava ihmiskauppana, olisi ala-ikäisen selvä ja omaehtoinen tahto (s. 83). Tämä on näkemyksemme mukaan ristiriidassa vuoden 2019 avioliittolain muutoksen kanssa, joka yksiselitteisesti kieltää avioliiton alaikäisiltä. On ongelmallista, jos ulkomaille alaikäisenä solmittuja avioliittoja kohdellaan Suomen laista poikkeavalla tavalla. Esityksen perusteella ei siten ole täysin yksiselitteistä millaisissa tapauksissa lapsiavioliittoa ei tulisi pitää pakkoavioliittona ja näin ollen ihmiskauppana. Koska alaikäiset eivät Suomen lain mukaan saa avioitua, seuraa tästä se, että kaikki ulkomaille avioliiton alaikäisenä solmineet ovat pakkoavioliitossa, ja sitä kautta ihmiskaupan uhreja. Esityksen epäselvyyden ohella on myös huomioitava, että lapsen edun näkökulmasta muut keinot kuin rikosoikeusprosessi voivat olla oikeuksien toteutumisen näkökulmasta ensisijaisia, oli alaikäisen avioliiton osalta määritelmällisesti kyse pakkoavioliitosta ja ihmiskaupasta tai ei.

HEUNI pitää hyvin perusteltuna, että esityksen mukaisesti pakkoavioliittoon saattamista koskeva sääntely kattaisi juridisesti pätevän avioliiton ohella sellaiseen rinnastettavan liiton. Tämä on tärkeää, koska oman yhteisönsä näkökulmasta henkilö on avioliitossa, vaikka se olisikaan juridisessa mielessä pätevä. Esimerkiksi niin sanottu uskonnollinen avioliitto voi olla uhrin näkökulmasta tärkeämpi kuin virallisesti rekisteröity avioliitto. Pahimmassa tapauksessa henkilö saatettaisiin

tarkoituksella saattaa virallisen avioliiton sijasta nimenomaan uskonnolliseen avioliittoon, jotta voitaisiin välttää rikosvastuun toteutuminen.

On syytä huomauttaa, että kaikki pakkoavioliitot eivät kuitenkaan HEUNIn tutkimusten perusteella välttämättä täytä ihmiskaupan tunnusmerkkejä, tai tämä voi olla näytöllisesti erittäin hankala näyttää toteen. Näin voi olla esimerkiksi, jos kyseessä on aikuinen henkilö ja henkilö ei ole esimerkiksi erityisen riippuvaisessa asemassa ja/tai turvattomassa tilassa. Erityisesti ihmiskaupan keinojen näyttäminen toteen voi olla hankalaa, jos ”pakosta” ei ole konkreettista näyttöä. Jos avioliittoon pakottaminen on tapahtunut esimerkiksi yhteisöllisen väkivallan seurauksena, saattaa myös olla vaikea eritellä, kuka on rikoksen tekijä. Vastaavasti voi olla näytöllisesti hankala näyttää toteen onko esimerkiksi henkilön vanhempien toimesta ”järjestetyn” avioliiton tarkoitus ollut saattaa henkilö nimenomaan pakkoavioliittoon ja/tai avioliittoon, jonka olosuhteet olisivat hyväksikäyttävät tai muulla tavalla tavallisesta avioliitosta poikkeavat.

Kysymyksiä herättää myös tilanne, jossa henkilö on pakotettu avioliittoon, mutta hän on esimerkiksi päässyt pakenemaan heti avioliiton solmimisen jälkeen ja/tai hän ei ole kohdannut mitään hyväksikäyttöä tai väkivaltaa pakkoavioliiton järjestämisen aikana ja/tai solmimisen jälkeen. Tämänkaltaisissa tilanteissa voi olla vaikea käytännössä näyttää toteen, että kyseessä olisi ihmiskauppa. Tilanne on toki eri, jos esimerkiksi vanhemmat olisivat suoraan myyneet jälkeläisensä avioliittoon tai on selvää, että henkilöä on huijattu avioliiton tarkoituksesta ja avioliittoa on käytetty väylänä tuoda henkilö maahan esimerkiksi pakkotyöhön.

Moni pakkoavioliittoihin liittyvä esitutkinta päättyy näyttöongelmiin, sillä perheen sisällä ja kodissa tapahtuneita rikoksia on vaikea näyttää toteen. Ihmiskaupan uhrien auttamisen kytkemistä rikosoikeudelliseen prosessiin on kuitenkin vuoden 2023 alusta heikennetty, joten näyttökynnykseen ja puutteelliseen oikeuskäytäntöön liittyvät haasteet eivät saa vaikuttaa valtion velvollisuuteen auttaa ihmiskaupan uhreja.

Pakkoavioliiton erilliskriminalisointi

Hallitus esittää toissijaisena ratkaisuna avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen lisäämistä rikoslakiin. HEUNIn näkemyksen mukaan pakkoavioliiton erilliskriminalisoinnin osalta ongelmana on pakkoavioliiton mahdollisesti suppea määritelmä. Avioliittoon astuminen ilman suostumusta ei ole riittävän laaja nimike kattaakseen myös sellaisia pakkoavioliittoja, joissa henkilö on alun perin suostunut avioliittoon ja tilanne muuttuu myöhemmin pakkoavioliitoksi, johon voi liittyä rankkaa hyväksikäyttöä ja väkivaltaa, ja josta henkilöä estetään irtautumasta.

Kuten hallituksen esityksessä nostetaan esiin, ei voida pitää perusteltuna, että avioliittoon pakottamisen osalta päädyttäisiin sääntelyratkaisuun, joka saattaisi johtaa siihen, että ihmiskauppana nykyisin arvioi-tavaksi tulevia tekoja pidettäisiin jatkossa ensisijaisesti mahdollisesti lievemmin ran-gaistavana avioliittoon pakottamisena. HEUNI on myös työryhmän kanssa samaa mieltä siitä, että avioliittoon pakottamisessa käytettävät pakottamisen ja painostamisen keinot voivat olla osin luonteeltaan ja voimakkuudeltaan erilaisia kuin miten pakottaminen määritellään Istanbulin sopimuksessa.

Tällä hetkellä pakkoavioliiton uhrit voidaan ottaa ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän asiakkaaksi huolimatta siitä, missä maassa henkilö on solminut avioliiton ja onko kyse virallisesta vai epävirallisesta esim. ns. uskonnollisesta avioliitosta. Jos pakkoavioliitto kriminalisoitaisiin erikseen, tulisi oletettavasti säätää erikseen siitä, voidaanko nämä henkilöt ottaa jatkossa ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän asiakkaaksi. Jos tapauksia puolestaan tutkitaan vain lähisuhdeväkivaltana, ei henkilöllä lähtökohtaisesti ole oikeuksia ihmiskaupan uhrien erityispalveluihin tai esimerkiksi ihmiskaupan uhrin harkinta-aikaan tai oleskelulupaun. Pahimmillaan pakkoavioliittojen uhrien oikeudet voisivat huonontua, jos monenlaista apua tarvitsevat henkilöt eivät pääsisikään ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän asiakkaiksi.

EASY-hankkeen oikeudellinen analyysi toi esiin haasteita, jotka liittyvät pakkoavioliiton erilliskriminalisoinnin toimivuuteen ja soveltamiseen Espanjassa, Saksassa ja Irlannissa. Pakkoavioliiton määritelmä esimerkiksi Espanjassa ja Saksassa on suppeampi kuin työryhmän esityksessä esitetty määritelmä. Pakkoavioliitto rikosnimikkeenä ei ole merkittävästi lisännyt pakkoavioliittotapausten etenemistä tutkintaan, syytteeseen ja tuomioon näissä maissa. Verrattuna uhreja auttavien järjestöjen tietoon tulleisiin tapauksiin, harva tapaus on edennyt rikosprosessissa. Useissa muissakin Euroopan maissa tunnistetaan kymmeniä, satoja tai tuhansia pakkoavioliittotapauksia, mutta pieni murto-osa etenee rikosprosessissa syytteen tai langettava tuomioon asti. Tämä johtuu pääosin näytöllisistä ongelmista, sillä ”pakosta” on harvoin muuta kuin uhrin kertomukseen perustuvaa näyttöä. Analyysissa todetaankin, ettei rikosoikeusjärjestelmä useinkaan ole ensisijainen keino edistää pakkoavioliiton uhrien oikeuksia. (Villacampa & Salat 2024.) Pakkoavioliittojen uhrien tulee saada apua riippumatta siitä tekevätkö he rikosilmoituksen. Pakkoavioliitto ilmiönä tulee ymmärtää ennen kaikkea sukupuolistuneena väkivaltana, joka vaatii monimuotoista ennaltaehkäisyä, rakenteellista moniviranomaisyhteistyötä ja riittäviä palveluita.

Käytännössä pakkoavioliittotapauksiin liittyy useasti väkivaltaa ja muuta hyväksikäyttöä, jolloin pakkoavioliittotapauksiin lisäksi tilanteessa tulisi soveltaa esimerkiksi pahoinpitelyyn, raiskaukseen ja/tai laittomaan uhkukseen liittyviä rikosnimikkeitä, joissa päätekijänä on yleensä henkilön puoliso sekä mahdollisesti joku muu perheen- tai yhteisön jäsen. Ongelmana voi rikosoikeusjärjestelmän näkökulmasta olla se, että avioliittoon pakottaminen on tapahtunut Suomen ulkopuolella, kun taas hyväksikäyttö ja väkivalta on tapahtunut Suomessa. Näin ollen itse avioliittoon pakottamista voi olla mahdotonta tutkia tai saada siitä näyttöä. Pahoinpitelyt ja muu Suomessa tapahtunut hyväksikäyttö toki voidaan tutkia. Emme näe, että nimenomaisella suppeasti määritellyllä avioliittoon pakottamisen erilliskriminalisoinnilla olisi tällöin suurempaa vaikutusta uhrien oikeuksien toteutumisen näkökulmasta.

HEUNIn näkemyksen mukaan pakkoavioliiton uhrin voisivat hyötyä erilliskriminalisoinnin sijasta enemmän siitä, että pakottava kontrolli kriminalisoitaisiin. Pakottava kontrolli on kriminalisoitu esimerkiksi Irlannissa, Iso-Britanniassa ja Australiassa. Tällöin pistemäisten tekojen, kuten pahoinpitelyn, raiskauksen tai laittoman uhkauksen sijaan voitaisiin tutkia laajempaa hyväksikäytön, väkivallan ja kontrollin kokonaisuutta. Lisäksi ei olisi vaarana se, että pakkoavioliitto yhdistettäisiin vain tietystä kulttuurista tulevien ihmisten ongelmaksi, sillä pakottava kontrolli on keskeinen piirre lähisuhdeväkivaltatapauksissa yleensäkin.

Pakkoavioliiton kriminalisointi osana pakottavan kontrollin kriminalisointia

Nykyisessä hallitusohjelmassa on kirjaus pakottavan kontrollin kriminalisoinnin selvittämisen tarpeesta. Pakottavalla kontrollilla (coercive control) tarkoitetaan väkivallan dynamiikkaa, jossa pakottavan kontrollin käyttäjän pyrkimyksenä on saavuttaa monenlaisten väkivaltaisten ja väkivallattomien tekojen ja taktiikoiden avulla täysi hallinta, valta ja kontrolli suhteessa toiseen henkilöön. Pakottavan kontrollin käyttäjä saattaa tukahduttaa uhrinsa elinpiiriä, sosiaalisia suhteita ja mahdollisuutta avun saamiseen.

Pakottavaa kontrollia käsittelevässä kirjallisuudessa todetaan, että pakottavassa kontrollissa uhri päätyy vangin tai panttivangin kaltaiseen tilanteeseen, josta on vaikea päästä pois ennen kaikkea tunnesiteiden ja pelon vuoksi. Pelko voi liittyä muuhun kuin väkivallan pelkoon, esimerkiksi mainehaitan, epäonnistumisen tai hylätyksi tulemisen pelkoon, ja uhrin tunteisiin voi sekoittua pelko, riippuvuus, lojaalisuus ja häpeä (Crossman 2015; Hamberger 2017; Pitman 2017; Stark 2007; 2012; 2018).

Kirjallisuudessa on puhuttu pakottavasta (tai psykologisesta) kontrollista ”näkymättöminä kahleina”, ja on tuotu esille, että tätä on vaikeampi tunnistaa ja todeta kuin selkeää fyysistä tai seksuaalista väkivaltaa. Psykologinen kaltoinkohtelu ja pakottava kontrolli ovat huomattavasti helpommin piilotettavissa ja yleisesti ottaen ihmisten on vaikeampi ymmärtää miten psykologisia keinoja voi hyödyntää toisten ihmisten manipuloinnissa. Huomionarvoista on sekin, ettei henkilöön ole välttämätöntä kohdistaa varsinaista fyysistä väkivaltaa pitääkseen hänet jatkuvassa pelkotilassa. Pelon ilmapiirin luominen esimerkiksi väkivallalla uhkailulla (uhria tai hänen läheisiään kohtaan) näyttäisi olevan tavallisempaa kuin väkivaltainen toiminta (Hopper & Hidalgo, 2006).

Suullista uhkailua, nöyryytystä, ja muunlaisia psyykkisen väkivallan muotoja käytetään usein henkilöiden oman toimijuuden rikkomiseksi, ja ne ovat omiaan saamaan aikaan ”opittua avuttomuutta” ja käsitystä siitä, että hyväksikäyttö tai kaltoinkohtelu jatkuu riippumatta uhrin käytöksestä. Pakottavan kontrollin ydin on uhrin kontrolloimisessa joko uhkaamalla tai käyttämällä suoraa tai epäsuoraa väkivaltaa tai muita kielteisiä seurauksia. Kontrolli voi näkyä tekijän asettamina sääntöinä ja rangaistuksina uhria kohtaan. Itsenäisen tilan kaventuessa uhrin toimintakyky heikkenee ja tilanteesta lähteminen voi tuntua mahdottomalta (Robinson, Myhill & Wire 2018).

Kaikki nämä pakottavan kontrollin keinot ovat usein läsnä sellaisissa pakkoavioliittotilanteissa, joissa on avioliiton aikaista väkivaltaa, hyväksikäyttöä ja joissa uhrin on tosiasiallisesti mahdotonta lähteä avioliitosta, jonka solmimiseen hän on alun perin saattanut suostua. HEUNIn näkemyksen mukaan pakottava kontrolli olisi Suomessa kriminalisoitava, ja pakkoavioliitossa esiintyvä hyväksikäyttö, väkivalta ja kontrolli sisällytettävä lain esitöissä lain soveltamisalaan kuuluviksi esimerkeiksi.

Anniina Jokinen, erikoissuunnittelija

Natalia Ollus, johtaja

Julia Korkman, erikoissuunnittelija

YK:n yhteydessä toimiva Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti HEUNI

Jokinen Anniina
HEUNI